

10.2018

διαΝΕΟσις

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Δημογραφικές εξελίξεις: Η οικονομική διάσταση

Μιχάλης Γ. Αργυρού

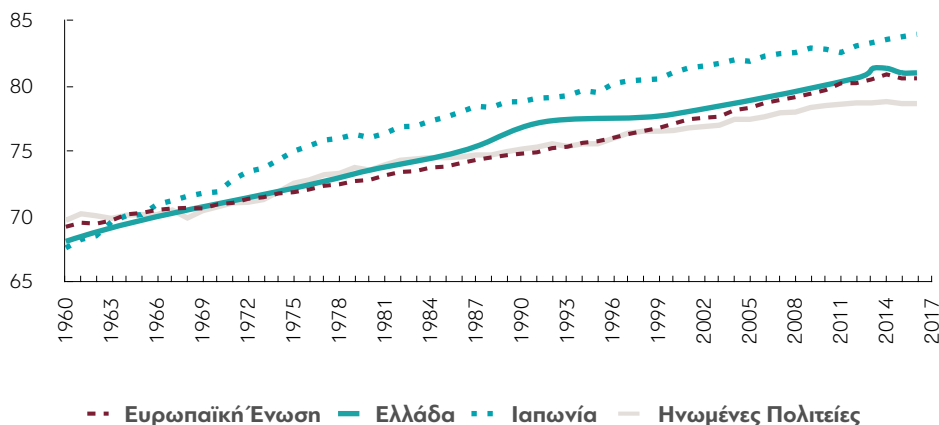
Αναπληρωτής Καθηγητής Οικονομικών,
Cardiff Business School – Cardiff University

Οκτώβριος 2018

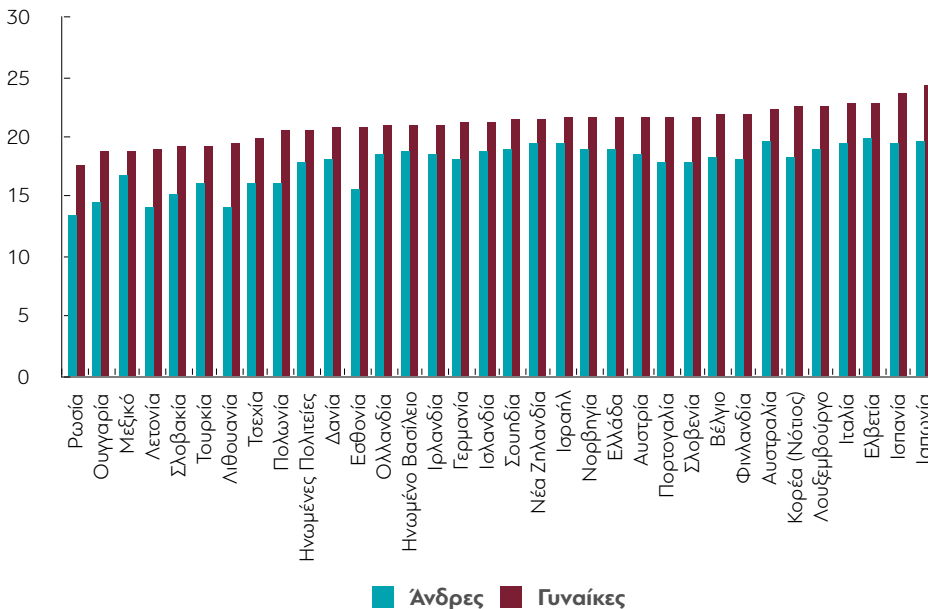
Εισαγωγή: Οι οικονομικές επιπτώσεις της πληθυσμιακής συρρίκνωσης

Δύο βασικές δημογραφικές τάσεις που παρατηρούνται σε διεθνές επίπεδο είναι η αύξηση του προσδόκιμου ζωής και η μείωση του δείκτη γονιμότητας κάτω από το όριο αναπλήρωσης που προσεγγιστικά ορίζεται στις δύο γεννήσεις ανά γυναίκα (Διάγραμμα 1, 2 και 3). Αν διατηρηθούν, οι τάσεις αυτές τελικά θα οδηγήσουν σε μείωση του παγκόσμιου οικονομικά ενεργού και συνολικού πληθυσμού. Σε ορισμένες δυτικές χώρες, οι τάσεις αντισταθμίζονται, εν μέρει ή στο σύνολό τους, από μεταναστευτικές εισροές. Σε άλλες, όπως τις χώρες της Νότιας Ευρώπης, το ισοζύγιο μετανάστευσης είναι αρνητικό. Παράλληλα, οι χώρες αυτές παρουσιάζουν και τη μεγαλύτερη μείωση του δείκτη γονιμότητας με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν ήδη πληθυσμιακή συρρίκνωση. Η Ελλάδα αποτελεί μια από τις χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις. Από το 2011 έως το 2015 ο πληθυσμός της Ελλάδας μειώθηκε από 11,2 σε 10,8 εκατομμύρια. Σύμφωνα με την έρευνα της διαΝΕΟσις που αφορά τις προβολές των δημογραφικών εξελίξεων στην Ελλάδα, εκτιμάται ότι από το 2015 μέχρι το 2050 ο συνολικός πληθυσμός θα μειωθεί περεταιίρω σε 8,3-10 εκατομμύρια, ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός θα μειωθεί από 4,7 εκ. σε 3-3,7 εκ (δηλαδή από 43,5% σε 35,5-37,5% του συνολικού πληθυσμού) και το ποσοστό της ηλικιακής ομάδας άνω των 65 ετών θα αυξηθεί από 21% σε 30-33% του συνολικού πληθυσμού (για μια συνοπτική παρουσίαση της μελέτης βλ. Γεωργακόπουλος, 2016).

Διάγραμμα 1: Προσδόκιμο ζωής, 1960-2016

Διάγραμμα 2: Προσδόκιμο ζωής στα 65 (2016)

1. Η σχέση μεταξύ αύξησης πληθυσμού και της οικονομικής ανάπτυξης (ρυθμού αύξησης συνολικού ΑΕΠ) είναι θετική. Από την άλλη, η σχέση της αύξησης του πληθυσμού με το ρυθμό αύξησης του κατά κεφαλή ΑΕΠ είναι αμφίβολης κατεύθυνσης και καθορίζεται από το βαθμό παραγωγικότητας της εργασίας. Σε καθεστώς υψηλής παραγωγικότητας, η αύξηση του ΑΕΠ είναι μεγαλύτερη αυτής του πληθυσμού με αποτέλεσμα η αύξηση του πληθυσμού να οδηγεί σε μεγαλύτερο κατά κεφαλή ΑΕΠ. Το αντίθετο ισχύει σε καθεστώς χαμηλής παραγωγικότητας.

Πηγή: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ)

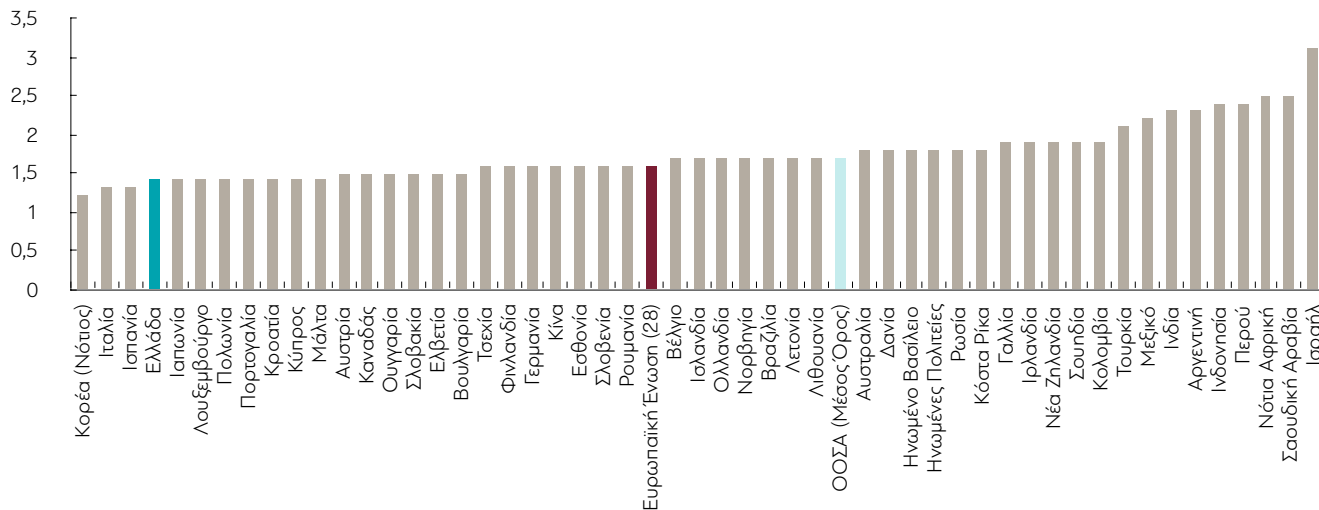
Οι δημογραφικές τάσεις που περιγράψαμε παραπάνω έχουν σημαντικές οικονομικές προεκτάσεις. Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) καθορίζεται από το επίπεδο απασχόλησης των διαθέσιμων παραγωγικών συντελεστών, συγκεκριμένα της εργασίας και του κεφαλαίου, και το επίπεδο τεχνολογίας, το οποίο καθορίζει την παραγωγικότητα των συντελεστών αυτών. Ceteris paribus, η μείωση του οικονομικά ενεργού ελληνικού πληθυσμού οδηγεί, μέσω μείωσης του εργατικού δυναμικού, σε μειωμένο ΑΕΠ, ασκώντας πίεση στο βιοτικό επίπεδο των εργαζομένων και των συνταξιούχων. Η πίεση αυτή, πάλι ceteris paribus, θα αυξάνεται με το χρόνο, όταν ένα διαρκώς μικρότερο ΑΕΠ θα καλείται να χρηματοδοτεί διαρκώς αυξανόμενες μεταβιβαστικές πληρωμές, προς ένα αυξανόμενο αριθμό συνταξιούχων με μεγαλύτερο προσδόκιμο ζωής. Αυτό αναπόφευκτα θα οδηγήσει σε αύξηση φορολογίας, η οποία όμως από ένα σημείο και ύστερα είναι αναποτελεσματική αφού, στο πλαίσιο του παγκοσμιοποιημένου οικονομικού περιβάλλοντος, οδηγεί σε φυγή εργαζομένων και κεφαλαίου, με αποτέλεσμα να μειώνεται ακόμα περισσότερο το ΑΕΠ και η φορολογική βάση. Αναπόφευκτα λοιπόν, οι παρούσες δημογραφικές τάσεις οδηγούν σε αύξηση των συνταξιοδοτικών ορίων ηλικίας και μείωση συντάξεων, δημοσίων δαπανών και δαπανών πρόνοιας. Συμπερασματικά, χωρίς ανατροπή των σημερινών τάσεων, ή/και χωρίς ουσιαστικές αλλαγές στο παραγωγικό της μοντέλο, η Ελλάδα διατρέχει τον κίνδυνο να εξελιχθεί σε μια κοινωνία που θα γερνά, με χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα, χαμηλή κοινωνική προστασία και μεγάλες κοινωνικές ανισότητες. Τέτοιες αρνητικές εξελίξεις θα έχουν απρόβλεπτες συνέπειες για την ομαλή πολιτική λειτουργία της χώρας, την κοινωνική της συνοχή και την εσωτερική και εξωτερική της ασφάλεια.

Λύσεις στις οικονομικές επιπτώσεις του δημογραφικού προβλήματος

Αύξηση δείκτη γονιμότητας

Πώς μπορούν να αναστραφούν οι παραπάνω δημογραφικές εξελίξεις, ή να μειωθεί η πιθανότητα εμφάνισης των αρνητικών συνεπειών τους; Ο πρώτος και προφανής τρόπος είναι η αύξηση του ελληνικού δείκτη γονιμότητας, ο οποίος σήμερα είναι ιδιαίτερα χαμηλός, συγκεκριμένα ο τέταρτος χαμηλότερος ανάμεσα στις χώρες του ΟΟΣΑ με τιμή 1,4 το 2016 (Διάγραμμα 3). Προς την κατεύθυνση αυτή, είναι απαραίτητη μια συνολική και συνεκτική επαναχάραξη της φορολογικής, ασφαλιστικής, κοινωνικής και εκπαιδευτικής πολιτικής, με στόχο την παροχή θετικών κινήτρων για αύξηση των γεννήσεων. Εντούτοις, πρόσφατες μελέτες (π.χ. Cervellati και Sunde, 2011) δείχνουν ότι σε προηγμένες δυτικές χώρες όπως η Ελλάδα, που έχουν ολοκληρώσει την επονομαζόμενη πληθυσμιακή μετάβαση, η αύξηση του προσδόκιμου ζωής οδηγεί σε αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος αλλά μείωση του ποσοστού γονιμότητας. Τα ευρήματα αυτά εξηγούνται από τα κίνητρα που προσφέρει το μεγαλύτερο προσδόκιμο ζωής, που οδηγεί τους ανθρώπους σε αφιέρωση περισσότερου χρόνου για απόκτηση εκπαιδευτικών προσόντων, καθώς και σε αυξημένη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας. Οι δύο αυτοί παράγοντες, αφενός αυξάνουν το κατά κεφαλήν εισόδημα (ο πρώτος μέσα από την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, ο δεύτερος μέσα από την αύξηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού), αφετέρου όμως οδηγούν σε γεννήσεις παιδιών σε μεγαλύτερες ηλικίες και στον οικονομικό προγραμματισμό με στόχο τη χρηματοδότηση όχι των βασικών αναγκών πολλών, αλλά των υψηλών εκπαιδευτικών προσόντων λιγότερων παιδιών. Συμπερασματικά, το περιθώριο αύξησης του ιδιαίτερα χαμηλού σήμερα ελληνικού δείκτη γονιμότητας είναι σημαντικό και πρέπει να επιδιωχθεί, όπως αναφέραμε παραπάνω. Στο μέλλον όμως, η διεθνής εμπειρία, όπως αυτή αποτυπώνεται και στο Διάγραμμα 3, δείχνει ότι υπάρχει οροφή στην αύξηση αυτή.

Διάγραμμα 3: Δείκτης γονιμότητας (2016)

Πηγή: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ)

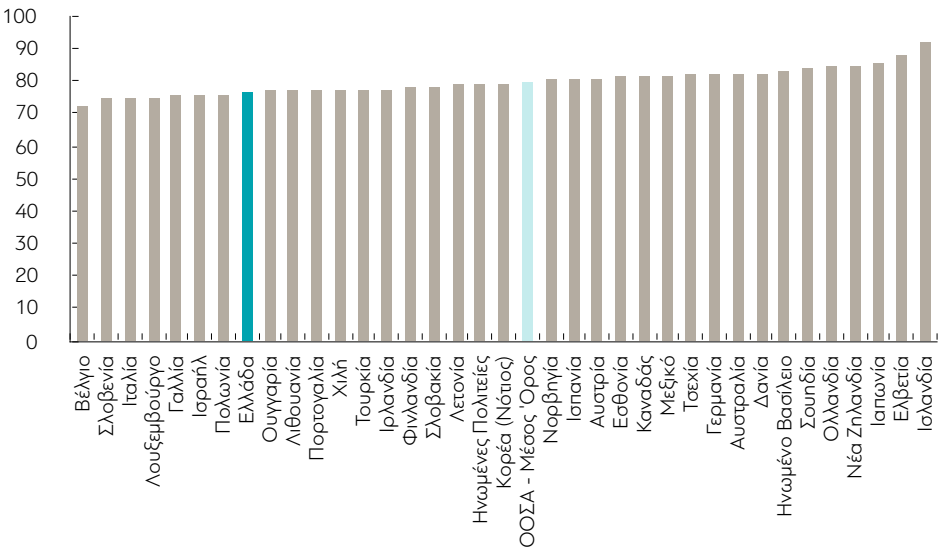
Κατά συνέπεια, πέρα από την αύξηση του δείκτη γονιμότητας, οι οικονομικές επιπτώσεις των αρνητικών δημογραφικών εξελίξεων πρέπει να αντιμετωπιστούν και μέσα από άλλα κανάλια, τα οποία εντάσσονται σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη αποσκοπεί στην αύξηση του ΑΕΠ μέσα από αύξηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού χωρίς την αύξηση του δείκτη γονιμότητας. Η δεύτερη αποσκοπεί στην αύξηση του ΑΕΠ μέσω αύξησης των επενδύσεων και της παραγωγικότητας χωρίς αύξηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού. Τέλος, η τρίτη αναφέρεται στην αύξηση του ποσοστού ιδιωτικής αποταμίευσης προς υποστήριξη του βιοτικού επιπέδου των ανθρώπων σε μεγαλύτερες ηλικίες, όταν συνήθως αυτοί δεν εργάζονται.

Αύξηση του οικονομικά ενεργού πληθυσμού

Ο οικονομικά ενεργός πληθυσμός της χώρας μπορεί να αυξηθεί μέσα από δύο πληθυσμιακές πηγές. Η πρώτη είναι άνθρωποι που ζουν στην Ελλάδα αλλά δεν συμμετέχουν στην αγορά εργασίας, όπως π.χ. μητέρες ανήλικων τέκνων και μακροχρόνια άνεργοι που, απογοητευμένοι από την έλλειψη επιτυχίας στην αναζήτηση εργασίας διακόπτουν την προσπάθεια. Η Ελλάδα σήμερα παρουσιάζει ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά συμμετοχής στην αγορά εργασίας στην περιοχή του ΟΟΣΑ (76% στους άνδρες και 60% στις γυναίκες, βλ. Διαγράμματα 4 και 5) και μακράν το μεγαλύτερο ποσοστό μακροχρόνιας ανεργίας στην Ευρωζώνη (73% των Ελλήνων ανέργων είναι μακροχρόνια άνεργοι, βλ. Διάγραμμα 6). Για να βελτιωθεί η εικόνα σε αυτούς τους τομείς, είναι απαραίτητο να δοθούν οικονομικά κίνητρα που να κάνουν την εργασία ελκυστική και εφικτή. Η φορολογική, ασφαλιστική, επιδοματική και κοινωνική πολιτική πρέπει να επαναχαραχθούν προς αυτή την κατεύθυνση. Ταυτόχρονα, η Ελλάδα πρέπει να επενδύσει στην επανεκπαίδευση των μακροχρόνια ανέργων σε δεξιότητες

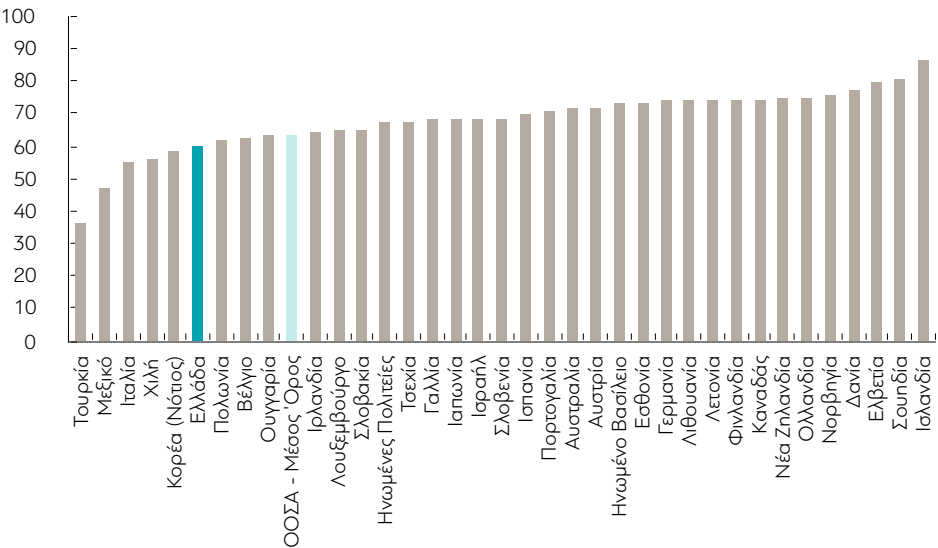
με ζήτηση στη σύγχρονη αγορά εργασίας, προκειμένου να αυξήσει τις πιθανότητες επανένταξης των ανθρώπων αυτών στον ενεργό οικονομικό πληθυσμό. Επίσης, το μέγεθος του οικονομικά ενεργού πληθυσμού μπορεί να υποστηριχθεί με σύνδεση του εργασιακού βίου με το προσδόκιμο ζωής, καθώς και με την κατάργηση αντικινήτρων στην αναζήτηση εργασίας από συνταξιούχους. Η απόφαση ενός ανθρώπου να εργάζεται μετά το τέλος του υποχρεωτικού εργασιακού του βίου δεν πρέπει να τιμωρείται με απώλεια εισοδημάτων που απορρέουν από τα συνταξιοδοτικά του δικαιώματα.

Διάγραμμα 4: Ποσοστό συμμετοχής ανδρών στην αγορά εργασίας, 2016 (ηλικίες 15 ως 64)

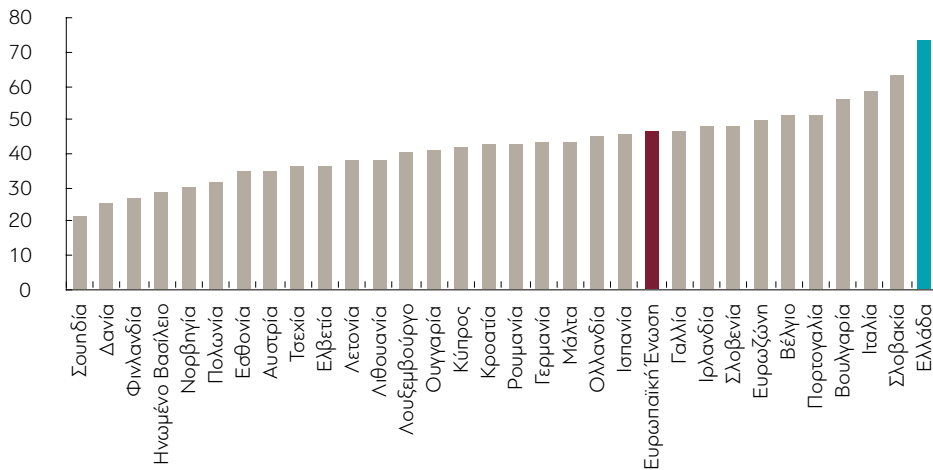
Πηγή: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ)

Διάγραμμα 5: Ποσοστό συμμετοχής γυναικών στην αγορά εργασίας, 2016 (ηλικίες 15 έως 64)

Πηγή: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ)

Διάγραμμα 6: Ποσοστό μακροχρόνια άνεργων ως ποσοστό συνολικής ανεργίας, 2017

Πηγή: Eurostat

Η δεύτερη πηγή είναι άνθρωποι που δεν ζουν σήμερα στην Ελλάδα. Βασικό σημείο αναφοράς της κατηγορίας αυτής είναι οι άνω των 400 χιλιάδων ανθρώπων (εκ των οποίων παραπάνω από 200 χιλιάδες είναι Έλληνες πολίτες) που μετανάστευσαν κατά τη περίοδο της κρίσης. Στην πλειοψηφία τους οι άνθρωποι αυτοί ανήκουν σε νέες ηλικιακές ομάδες και διαθέτουν υψηλό ανθρώπινο κεφάλαιο, με τη μορφή πτυχίων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ή/και σημαντική επαγγελματική εμπειρία σε δραστηριότητες υψηλής προστιθέμενης αξίας (βλ. Λαζαρέτου, 2016). Στην κατηγορία αυτή μπορεί, υπό προϋποθέσεις, να προστεθούν και άνθρωποι ελληνικής καταγωγής από τις πολυπληθείς κοινότητες της ελληνικής διασποράς. Ο επαναπατριsmός των Ελλήνων που μετανάστευσαν την περίοδο της κρίσης θα αναβαθμίσει τις οικονομικές προοπτικές της Ελλάδας, όχι μόνο μέσα από την αύξηση του εργατικού δυναμικού αλλά και την αύξηση της παραγωγικότητας της ελληνικής εργασίας, εξαιτίας του υψηλού ανθρώπινου κεφαλαίου των επαναπατρισθέντων.

Τέλος, μέρος της λύσης του ελληνικού δημογραφικού προβλήματος είναι και η μετανάστευση στην Ελλάδα ανθρώπων μη ελληνικής καταγωγής. Η Ελλάδα, ως ανοικτή κοινωνία, πρέπει να χαράξει μια ισορροπημένη, ανθρωπιστική και πραγματιστική μακρόπνοη μεταναστευτική πολιτική. Τα σύνορα της Ελλάδας δεν πρέπει να είναι απροσπέλαστα, ούτε όμως και διάτρητα. Η ελληνική μεταναστευτική πολιτική πρέπει να επιδιώκει ελεγχόμενες μεταναστευτικές εισροές με δυνατότητα θετικής συνεισφοράς στην ελληνική οικονομία. Ταυτόχρονα, πρέπει να επιδιώκει την ομαλή ένταξη των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία και τη διαφύλαξη της κοινωνικής συνοχής των τοπικών κοινωνιών. Για να είναι αποτελεσματική η μεταναστευτική πολιτική δεν πρέπει να επιβάλλεται εκ των άνωθεν και χωρίς σύνδεση με τις δημογραφικές και οικονομικές εξελίξεις. Αντίθετα, θα πρέπει να είναι μέρος του συνολικού επαναπροσδιορισμού των άλλων πολιτικών που αναφέραμε παραπάνω,

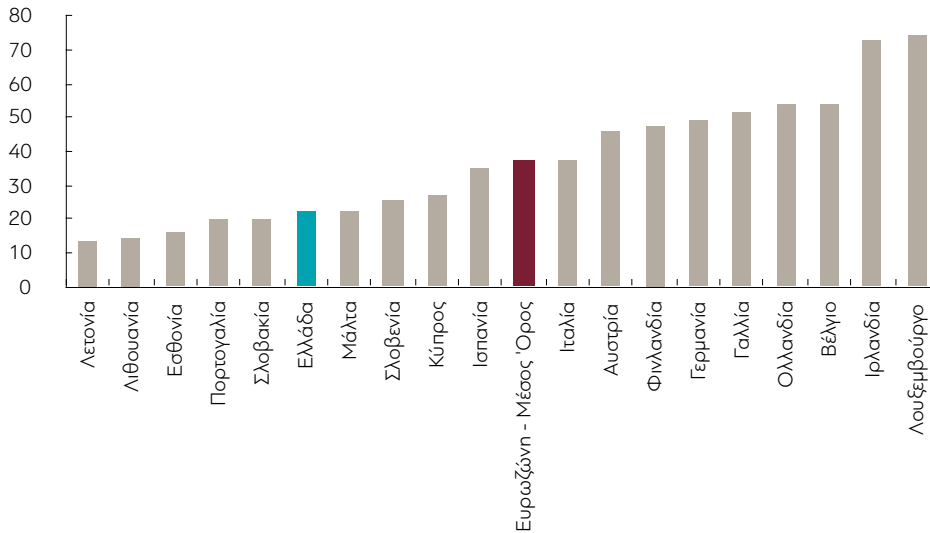
και θα πρέπει να διαμορφωθεί σε συνεργασία με τους εκπροσώπους των περιφερειών και των τοπικών κοινωνιών. Η εξειδικευμένη γνώση και εμπειρία τους σε θέματα καθημερινότητας και τοπικών χαρακτηριστικών είναι καθοριστική για την επιτυχία της μεταναστευτικής πολιτικής.

Αύξηση ΑΕΠ μέσω επενδύσεων και παραγωγικότητας

Το δεύτερο κανάλι αντιμετώπισης της μείωσης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού είναι η αύξηση κεφαλαίου και παραγωγικότητας του κεφαλαίου και της εργασίας. Η εξέλιξη αυτή αποτέλεσε την απαρχή της βιομηχανικής επανάστασης στη Μεγάλη Βρετανία τον 14^ο αιώνα, όταν η επιδημία βουβωνικής πανώλης (Black Death) οδήγησε σε απώλεια άνω του 40% του βρετανικού εργατικού δυναμικού, και έδωσε κίνητρα στους Βρετανούς γαιοκτήμονες να αναζητήσουν την υποκατάσταση της εργασίας με άλλους παραγωγικούς συντελεστές (Allen, 2003). Η ίδια λύση εφαρμόζεται (υπό λιγότερο δραματικές συνθήκες) με επιτυχία και σήμερα: Πρόσφατες έρευνες (Acemoglu και Restrepo, 2017) δείχνουν ότι η αυτοματοποίηση της παραγωγής είναι μία από τις βασικές στρατηγικές μέσα από την οποία οι σύγχρονες οικονομίες έχουν αντιμετωπίσει επιτυχώς, μέχρι τώρα, τις δυσμενείς δημογραφικές τάσεις. Οι ίδιες έρευνες δείχνουν ότι η αυτοματοποίηση της παραγωγής, αλλά και η τεχνητή νοημοσύνη, μπορούν να αυξήσουν την παραγωγικότητα του κεφαλαίου και εργασίας, με αποτέλεσμα την αύξηση όχι μόνο του συνολικού αλλά και του κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

Η βασική προϋπόθεση για την πραγματοποίηση τέτοιων θετικών εξελίξεων είναι η προσέλκυση επενδύσεων σε κεφαλαιουχικό εξοπλισμό και τεχνολογίες αιχμής, και η αναβάθμιση του ανθρώπινου κεφαλαίου. Χωρίς αυτές δεν είναι εφικτή η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και του κεφαλαίου, τομέας όπου οι επιδόσεις της Ελλάδας είναι χαμηλές (για παράδειγμα, το Διάγραμμα 7 δείχνει ότι η ελληνική παραγωγικότητα εργασίας μετά βίας φτάνει τα δύο τρίτα του μέσου όρου της Ευρωζώνης). Αυτό μας οδηγεί στη συζήτηση για τη δημιουργία ενός φιλικού προς τις επιχειρήσεις επενδυτικού κλίματος και ενός σύγχρονου εκπαιδευτικού συστήματος. Δυστυχώς, και στους δύο τομείς η Ελλάδα παρουσιάζει μεγάλες ελλείψεις και αδυναμίες. Πλήθος σχετικών στοιχείων δείχνουν ότι η Ελλάδα είναι χώρα μη φιλική προς τις επιχειρήσεις (Πίνακας 1), έχει ένα εκπαιδευτικό σύστημα που δεν ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της σύγχρονης παγκόσμιας οικονομικής πραγματικότητας και παρουσιάζει εξαιρετικά χαμηλές θεσμικές επιδόσεις ακόμα και όταν η σύγκριση περιορίζεται στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου (Διάγραμμα 8). Μάλιστα, μετά από τη μερική βελτίωση που καταγράφηκε την περίοδο 2012-14, τα τελευταία χρόνια η κατάσταση σε ορισμένους κρίσιμους τομείς όχι μόνο δεν βελτιώνεται αλλά χειροτερεύει. Η αρνητική αυτή εξέλιξη αποτυπώνεται στο χαμηλό επίπεδο της ελληνικής παραγωγικότητας (Διάγραμμα 9) και την καθήλωση του ελληνικού κατά κεφαλή εισοδήματος στο δεύτερο χαμηλότερο επίπεδο ανάμεσα στις χώρες της Ευρωζώνης (Διάγραμμα 10).

Διάγραμμα 7: Παραγωγικότητα εργασίας - ΑΕΠ ανά ώρα εργασίας, 2017 (σε ευρώ)

Πηγή: Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα

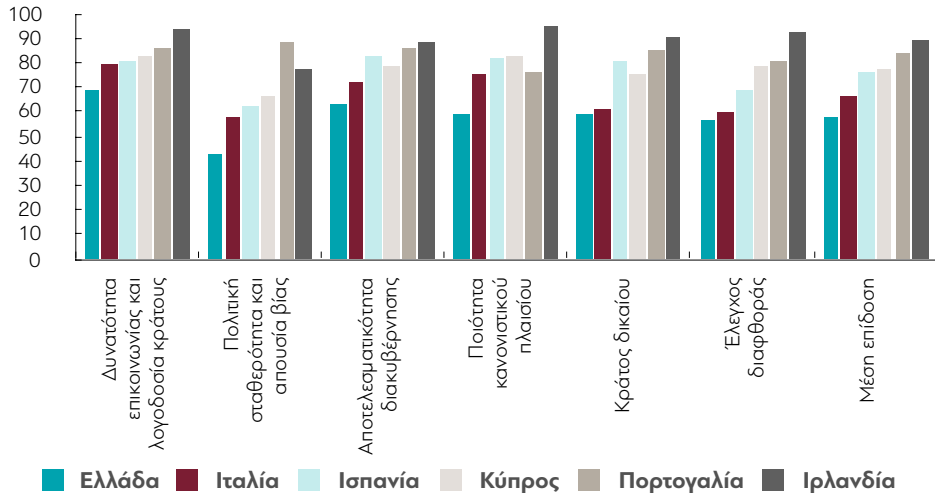
Πίνακας 1: Φιλικότητα προς την επιχειρηματικότητα - Ease of Doing Business Index

	2010	2012	2015	2018
Αριθμός χωρών στον πίνακα κατάταξης	183	183	189	190
Συνολική κατάταξη Ελλάδας	109	100	61	67
Ίδρυση επιχειρήσεων	140	135	52	37
Αδειοδότηση κατασκευών	50	41	88	58
Πρόσβαση σε ηλεκτρισμό	N/A	77	80	76
Καταχώρηση περιουσίας	107	150	116	145
Πρόσβαση σε χρηματοπιστωτική πίστη	87	78	71	90
Προστασία επενδυτών μειοψηφίας	154	155	62	43
Πληρωμή φόρων	76	83	59	65
Δυνατότητα πραγματοποίησης διεθνούς εμπορίου	80	84	48	29
Επιβολή όρων συμβολαίων	89	90	155	131
Αποπεράτωση πτωχεύσεων	43	57	52	57

Πηγή: Διεθνής Τράπεζα, Ease of Doing Business Report, 2018.

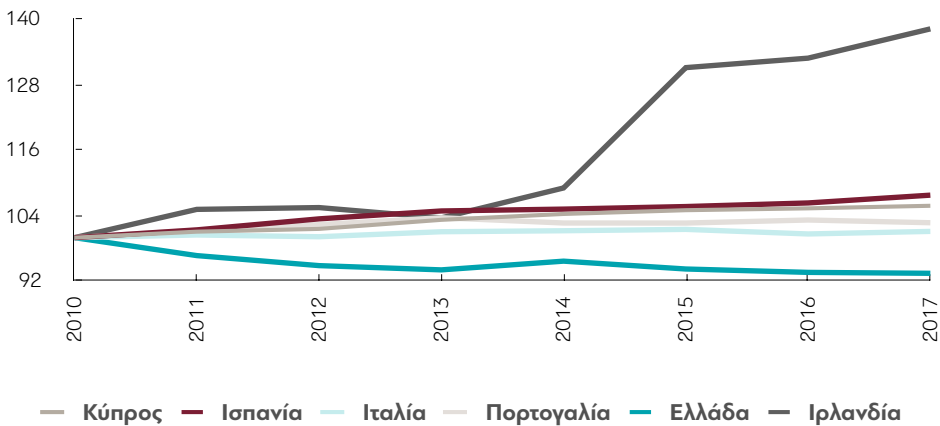
Σημειώσεις: Χαμηλότερες τιμές κατάταξης υποδηλώνουν μεγαλύτερη φιλικότητα προς τις επιχειρήσεις. Στις εκθέσεις για τα έτη 2010 και 2012, η κατηγορία «Προστασία επενδυτών μειοψηφίας» αναφέρεται ως «Προστασία επενδυτών». Επίσης, για το έτος 2010 η κατηγορία «Αποπεράτωση πτωχεύσεων» αναφέρεται ως «Διαδικασίες λύσης επιχειρήσεων»

Διάγραμμα 8: Θεσμική επίδοση κράτους, 2016 (ποσοστιαία κατάταξη)

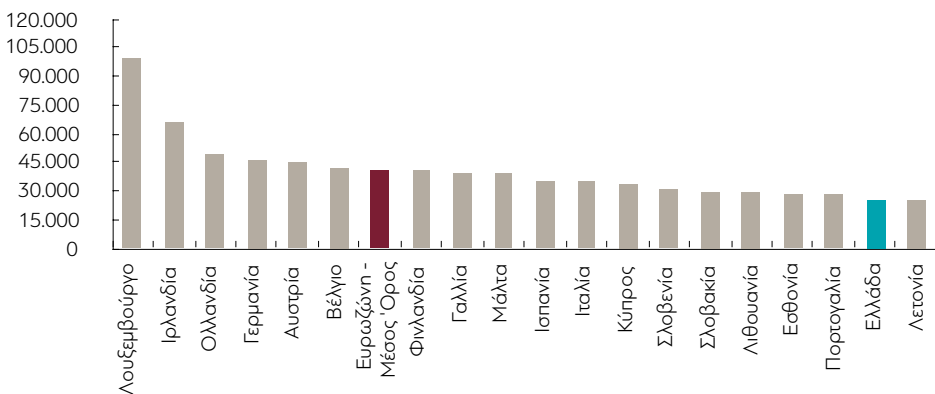
Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα, World Governance Indicators

Διάγραμμα 9: Παραγωγικότητα: ΑΕΠ ανά ώρα εργασίας, 2010-2017, (2010 = 100)

Πηγή: Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα

Διάγραμμα 10: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ, 2017 (σε δολάρια ΗΠΑ, προσαρμοσμένα σε όρους αγοραστικής δύναμης)

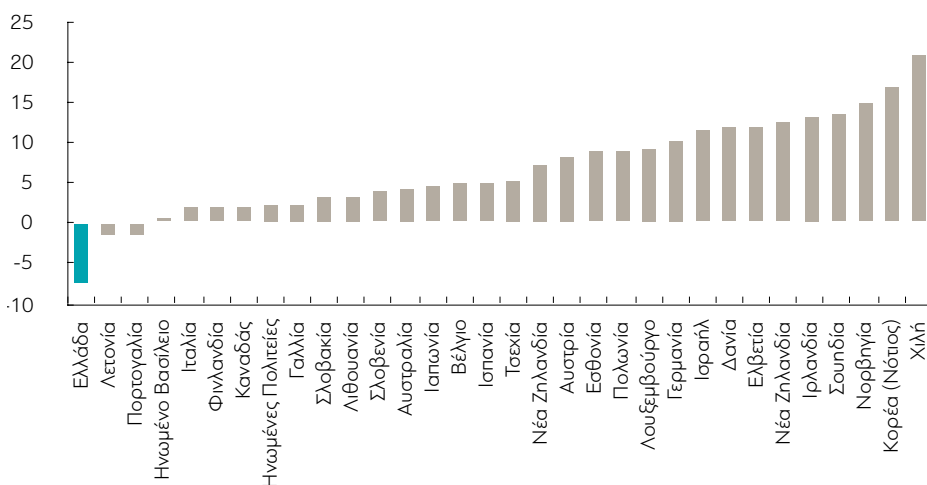
Πηγή: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

Είναι λοιπόν απολύτως σαφές ότι χωρίς σημαντικές μεταρρυθμίσεις στην πλευρά της προσφοράς της ελληνικής οικονομίας, τη δημόσια διοίκηση, το θεσμικό πλαίσιο και την εκπαίδευση, η Ελλάδα δεν μπορεί να προσελκύσει τις επενδύσεις που είναι απαραίτητες για να αντισταθμίσει τις επιπτώσεις του δημογραφικού προβλήματος και να εξασφαλίσει ένα υψηλό βιοτικό επίπεδο για τους πολίτες της στο μέλλον. Με άλλα λόγια, η Ελλάδα δεν μπορεί να παραμείνει στην πρώτη παγκόσμια εισοδηματική ταχύτητα, με οικονομία, θεσμούς και εκπαίδευση δεύτερης και τρίτης ταχύτητας. Όπως έχω αναλύσει σε προηγούμενες δημοσιεύσεις (π.χ. Arghyrou, 2017), και όπως έχει αναλυθεί διεξοδικά και σε πρόσφατη μελέτη της διαΝΕΟσις (βλ. Τσακλόγλου κ.ά., 2016), για να εξασφαλίσει η Ελλάδα τη συμμετοχή της στην κατηγορία των χωρών υψηλού εισοδήματος, απαιτείται η υιοθέτηση ενός νέου παραγωγικού μοντέλου για την ελληνική οικονομία, που θα είναι σε θέση να αυξήσει την μακροχρόνια απασχόληση, την παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής, καθώς και την εξωστρέφεια και ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.

Αύξηση ιδιωτικής αποταμίευσης

Οι σημερινοί εργαζόμενοι μπορούν να προστατεύσουν το μελλοντικό τους βιοτικό επίπεδο ενόψει των πιέσεων που ασκούν οι δημογραφικές εξελίξεις μέσα από την αύξηση των αποταμιεύσεων τους και αποτελεσματική διαχείρισή τους. Δυστυχώς, σε ότι αφορά την Ελλάδα, οι εξελίξεις που παρατηρούνται στον τομέα αυτό είναι ιδιαίτερα ανησυχητικές αφού το ποσοστό αποταμίευσης στην Ελλάδα είναι έντονα αρνητικό (Διάγραμμα 11). Αυτό σημαίνει ότι το μελλοντικό επίπεδο διαβίωσης των σημερινών Ελλήνων εργαζομένων δέχεται διπλό πλήγμα, αφού αντιμετωπίζουν ταυτόχρονα την προοπτική μικρότερων μελλοντικών μεταβιβαστικών (υπέρ τους) πληρωμών και απώλεια, με γρήγορους ρυθμούς, των αποταμιεύσεων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν για να αναπληρώσουν τις απώλειες αυτές.

Διάγραμμα 11: Ποσοστό ιδιωτικής αποταμίευσης (% ΑΕΠ), 2015

Πηγή: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ)

Προφανώς, η λύση στο πρόβλημα της αρνητικής αποταμίευσης είναι αναπόσπαστα δεμένη με την εισαγωγή ενός νέου, σύγχρονου και διατηρήσιμου μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης, όπως ανέλυσα παραπάνω. Ακόμα όμως κι αν η Ελλάδα επιτύχει οικονομική ανάκαμψη, απαιτείται και αλλαγή νοοτροπίας σε ό,τι αφορά το θέμα της αποταμίευσης: Το ποσοστό της ελληνικής αποταμίευσης επί του ΑΕΠ, όπως και άλλων χωρών της Νότιας Ευρώπης, βρίσκεται σε καθοδική πορεία τις τελευταίες δύο δεκαετίες, με την πτώση αυτή να προηγείται της έναρξης της οικονομικής κρίσης. Είναι λοιπόν απαραίτητο, να αυξηθεί η ενημέρωση των Ελλήνων πολιτών για την σημασία της αποταμίευσης αναφορικά με το μελλοντικό τους βιοτικό επίπεδο, και να μειωθεί ο οικονομικός αναλφαβητισμός, ο οποίος με βάση υπάρχουσες έρευνες είναι στην Ελλάδα, και στη Νότια Ευρώπη γενικότερα, μεγαλύτερος από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (Klapper, Lusardi και van Oudheusden, 2015)

Τέλος, αναφορικά με την αποταμίευση είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι οι αποδόσεις χαρτοφυλακίων σταθερού εισοδήματος βρίσκονται σε καθοδική πορεία τα τελευταία χρόνια, και μπορεί να παραμείνουν χαμηλά για μεγάλο διάστημα. Σε αυτή την εξέλιξη, σημαντικό ρόλο έχει παίξει η μη συμβατική νομισματική πολιτική που έχουν ακολουθήσει οι μεγάλες κεντρικές τράπεζες τα τελευταία χρόνια με σκοπό την ανάκαμψη της οικονομικής δραστηριότητας, και η οποία έχει οδηγήσει σε σχεδόν μηδενικά επιτόκια. Όσο η οικονομική ανάκαμψη των δυτικών οικονομιών αποκτά δυναμική, τα επιτόκια θα αυξάνονται προς όφελος των αποταμιευτών. Όμως, είναι αμφίβολο το κατά πόσο θα επιστρέψουν στα προ κρίσης επίπεδα, εξαιτίας της πολύ μεγάλης προσφοράς αποταμιεύσεων που υπάρχει σήμερα σε διεθνές επίπεδο, κυρίως από τις αναδυόμενες οικονομίες. Η υψηλή προσφορά αποταμιεύσεων από τις χώρες αυτές οφείλεται σε πολλούς παράγοντες, συμπεριλαμβανομένων των υψηλών εξωτερικών τους πλεονασμάτων, των χαμηλών πόρων που διαθέτουν στα εθνικά τους συστήματα υγείας και πρόνοιας και στην ατελή ανάπτυξη των χρηματοπιστωτικών τους συστημάτων, που προσφέρουν στους αποταμιευτές τους λίγες επιλογές εσωτερικής αποταμίευσης. Οι εξελίξεις αυτές υπαγορεύουν ότι για να εξασφαλίσουν υψηλό βιοτικό επίπεδο ως μελλοντικοί συνταξιούχοι, οι σημερινοί Έλληνες εργαζόμενοι πρέπει να αυξήσουν τις αποταμιεύσεις τους ακόμα περισσότερο σε σχέση με όσα αναφέραμε παραπάνω, προκειμένου να αντισταθμίσουν τις απώλειες στο μελλοντικό τους εισόδημα από τα αποταμιευμένα κεφάλαιά τους, που θα προκύψει από μια μακροχρόνια μείωση των επιτοκίων. Ένα μεγάλο στοίχημα, το οποίο και πάλι είναι άμεσα συνδεδεμένο με την αλλαγή του ελληνικού παραγωγικού μοντέλου, είναι οι αυξημένες αυτές αποταμιεύσεις να παραμείνουν εντός Ελλάδος. Αυτό θα συμβάλει στο να χρηματοδοτήσουν νέες επενδύσεις στην ελληνική οικονομία, οι οποίες θα αναβαθμίσουν τις παραγωγικές ικανότητες της χώρας και θα παράγουν πλούτο ικανό να εξασφαλίσει υψηλό βιοτικό επίπεδο για τους μελλοντικούς Έλληνες συνταξιούχους.

Συμπεράσματα

Το κεντρικό συμπέρασμα από την παραπάνω ανάλυση είναι ότι οι δημογραφικές τάσεις που παρατηρούνται σε παγκόσμιο επίπεδο δημιουργούν σοβαρά ζητήματα βιωσιμότητας για τα εθνικά οικονομικά συστήματα και σημαντικές πτυχές τους, όπως το συνταξιοδοτικό σύστημα και το σύστημα πρόνοιας. Με τις κατάλληλες παρεμβάσεις, οι δημογραφικές αυτές τάσεις σε χώρες όπως την Ελλάδα μπορούν και πρέπει να μετριασθούν. Εντούτοις, είναι σχεδόν βέβαιο ότι δεν μπορούν να αντιστραφούν. Το διαρκώς υψηλότερο προσδόκιμο ζωής σε συνδυασμό με την σταθεροποίηση του δείκτη γονιμότητας σε χαμηλότερα σε σχέση με το παρελθόν επίπεδα, οδηγεί σε μεγαλύτερους ηλικιακά πληθυσμούς με διαρκώς μεγαλύτερες οικονομικές ανάγκες όταν οι πληθυσμοί αυτοί θα φτάνουν σε ηλικίες που δεν θα μπορούν πλέον να εργάζονται.

Η εμπειρία από το παρελθόν, μακρινό και σύγχρονο, δείχνει ότι οι ανθρώπινες κοινωνίες μπορούν να αντιμετωπίσουν επιτυχώς δημογραφικές προκλήσεις όπως οι σημερινές, κυρίως μέσα από την τεχνολογική πρόοδο και τη βελτίωση της ποιότητας του ανθρωπίνου δυναμικού. Οι εξελίξεις αυτές όμως κατά κανόνα οδηγούν σε μεγάλες αλλαγές στην παραγωγική σύνθεση της οικονομίας. Παραδοσιακοί κλάδοι και δεξιότητες απαξιώνονται, νέες δραστηριότητες και δεξιότητες εμφανίζονται και επικρατούν. Οι οικονομίες, και κατ' επέκταση οι κοινωνίες, που μακροχρόνια ευημερούν είναι αυτές που έχουν τη δυνατότητα να κινούνται με τους ρυθμούς των καιρών. Η ιστορική εμπειρία δείχνει ότι οι οικονομίες αυτές είναι εκείνες που αφενός στηρίζονται στην οικονομία της αγοράς και το ελεύθερο εμπόριο, αφετέρου διαμορφώνουν ένα αποτελεσματικό κράτος ως μέσο προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού, της εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας και της κοινωνικής συνοχής. Κοινωνίες που παραμένουν προσκολλημένες σε ξεπερασμένες οικονομικές και διοικητικές δομές υφίστανται πλήγματα στην ευημερία τους. Οι κοινωνίες αυτές είτε προσαρμόζονται στις νέες συνθήκες και επανακάμπτουν, είτε δεν προσαρμόζονται και μπαίνουν σε φάση μακροχρόνιας παρακμής.

Η Ελλάδα σήμερα αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση χώρας που βρίσκεται μπροστά σε αυτό το σταυροδρόμι. Η χώρα αντιμετωπίζει σοβαρή δημογραφική, οικονομική και πολιτική κρίση. Οι κρίσεις αυτές,

που αλληλοεπιδρούν και αλληλοενισχύονται, είναι διαφορετικές μορφές του ιδίου βασικού προβλήματος – οφείλονται στο ότι η ελληνική κοινωνία, περισσότερο ίσως από κάθε άλλη ευρωπαϊκή, έχει παραμείνει στάσιμη στο οικονομικό και κοινωνικό μοντέλο της δεκαετίας του 1970 και δεν έχει προσαρμοστεί στις μεγάλες αλλαγές που έχουν επιφέρει μετά το 1990 η οικονομική παγκοσμιοποίηση και η τεχνολογική επανάσταση στους τομείς της παραγωγής, της πληροφορίας και της επικοινωνίας. Με αυτά τα δεδομένα, μπορούν να γίνουν επί μέρους παρεμβάσεις πολιτικής με θετικά αποτελέσματα, από μόνες τους όμως δεν μπορούν να βάλουν την Ελλάδα σε δυναμική τροχιά ανάκαμψης. Αυτό απαιτεί αλλαγή αξιών και νοοτροπίας, τόσο από την πλευρά των πολιτών όσο και από την πλευρά του κράτους. Η συζήτηση αυτή είναι τεράστια, αλλά το βασικό σημείο αναφοράς της είναι ο ενστερνισμός από την ελληνική κοινωνία της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής νεωτερικότητας στα πλαίσια ενός ευνομούμενου και αξιόπιστου κράτους - αυτό που με μια λέξη ονομάζεται μεταρρυθμίσεις, ή πρόοδος.

Μπορεί η Ελλάδα να πετύχει την πρόοδο μετά από σχεδόν μια δεκαετία κρίσης, ανασφάλειας και μειωμένης εθνικής αυτοπεποίθησης; Η απάντηση είναι σαφώς ναι. Όπως εξηγεί πολύ πειστικά ο Στάθης Καλύβας (2015), από το 1821 και ύστερα η Ελλάδα έχει βρεθεί, μετά από τεράστιες κρίσεις σε σταυροδρόμι ανάλογο με το σημερινό έξι φορές. Και τις έξι, έκανε τις σωστές επιλογές –σε όλες τις περιπτώσεις η κρίση λειτούργησε ως έναυσμα για ενστερνισμό των μεταρρυθμίσεων που έφεραν πρόοδο. Με την υποστήριξη μιας κρίσιμης μάζας των Ελλήνων πολιτών και με μια πολιτική ηγεσία που λαμβάνει τα μηνύματα των καιρών και πιστεύει στις μεταρρυθμίσεις, η Ελλάδα μπορεί και πάλι να κάνει τις σωστές επιλογές και να αφήσει την κρίση πίσω της.

Η Ελλάδα είναι ένα θαύμα που περιμένει να συμβεί.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Γεωργακόπουλος, Θ. (2016). Το Δημογραφικό Πρόβλημα της Ελλάδας: Μία έρευνα. διαΝΕΟσις. Διαθέσιμο στο https://www.dianeosis.org/2016/09/greece_demographic_crisis/

Καλύβας, Σ. (2015). Καταστροφές και Θριάμβοι: Οι 7 Κύκλοι της Ελληνικής Ιστορίας. Εκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα.

Λαζαρέτου, Σ. (2016). Φυγή Ανθρωπίνου Κεφαλαίου: Η σύγχρονη τάση μετανάστευσης των Ελλήνων στα χρόνια της κρίσης. Τράπεζα της Ελλάδος, Οικονομικό Δελτίο, Τεύχος 43, σελ. 33-57.

Τσακλόγλου, Π., Παγουλάτος, Γ., Τριαντόπουλος, Χ., Οικονομίδης, Γ. και Φιλιππόπουλος, Α. (2016). Χάρτης Εξόδου Από Την Κρίση: Ένα Νέο Παραγωγικό Μοντέλο Για Την Ελλάδα. διαΝΕΟσις, Αθήνα.

Acemoglu, D. and Restrepo, P. (2017). Secular Stagnation? The effects of Aging on Economic Growth in the Age of Automation. *American Economic Review: Papers and Proceedings*, vol. 107, pp. 174-179.

Allen, R. C. (2003). Progress and Poverty and Early Modern Europe. *The Economic History Review*, vol. 56, pp. 403-443.

Arghyrou, M. G. Structural reforms in the euro area: A Greek view. *European View, The Policy Journal of the Wilfried Martens Centre for European Studies* vol. 16, pp. 45-56.

Cervellati, M. and Sunde, U. (2011). Life expectancy and economic growth: the role of the demographic transition. *Journal of Economic Growth*, vol. 16, pp. 99-133

Klapper L, Lusardi, A. and van Oudheusden, P. (2015). *Financial Literacy Around the World: Insights from the Standards & Poor's Ratings Services Global Financial Literacy Survey*.

diaNEOsis

diaNEOsis

dianeosis_org

diaNEOsis

diaNEOsis

διαNEOsis

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΡΕΥΝΑΣ & ΑΝΑΛΥΣΗΣ